

Tanulmány

SZAJBÉLY MIHÁLY

Irodalom és zszurnalizmus

KARL KRAUS ÉS SCHÖPFLIN ALADÁR ÍRÁSAI,
MINT AZ IRODALOM MÉDIATÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI A 20. SZÁZAD ELEJÉN

1. Karl Kraus nézeti irodalomról és zszurnalizmusról

Karl Kraus szerette az irodalmat és gyűlölte a zszurnalizmust. Hogy miért, arról mindjárt fogalmat alkothatunk, ha egymás mellé állítjuk, együtt olvassuk két aforizmáját.

„Úgy kell írunk mindig, mintha először és utoljára fognánk a kezünkbe tollat. Oly sokatmondóan, mintha búcsúznánk, és oly gondosan, mintha legelső írásunkat fogalmaznánk.”¹

„Nem rendelkezni egyetlen gondolattal sem és azt mégis kifejezésre juttatni – ez teszi az újságírót.”²

Az a Kraus ugyanakkor, aki ilyen sarkosan állította szembe egymással az irodalmat és az újságírást, szükségképpen paradox helyzetbe került: mint a *Die Fackel* című egyszemélyes folyóirat kiadója és szerzője, gyakorlatilag újságírói munkával foglalatalkodott nap mint nap, miközben jöttányit sem engedett az irodalommal szembeni magas elvárásaiból. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy a sajtóközönség ízlését leginkább a sajtón keresztül lehet befolyásolni. Másként fogalmazva, a sajtó segítségével a modern újságolvasó közönség visszavezethető a könyvhöz, azaz ismét létrehozható a tömegsajtó kialakulása előtti, klasszikus, elmélyülten olvasó, könyvek iránt érdeklődő közönség. Elképzelése azonban nem bizonyult megvalósíthatónak: „Az olvasók nem értenek németül, újságíról pedig nem tudok szólni hozzájuk.”³ Ezt az utóbb idézett aforizmát, mely irodalom és zszurnalizmus elentétét személyes szintre transzponálta, aligha lehetne másként értelmezni, mint az eredeti célkitűzés megvalósíthatatlanságának belátását. Az a nagy érdeklődés azonban, amellyel a közönség a *Die Fackel* számait fogadta, arról tanúskodik, hogy Kraus mégiscsak tudott újságíról beszélni; ezt egyébként a *Heine és következményei*⁴ című nagy tanulmányának utószavában ő maga is megerősítette.

---

¹ „Man muss jedes mal so schreiben, als ob man zum ersten und zum letzten Mal schriebe. So viel sagen, als ob's ein Abschied wäre, und so gut, als bestände man ein Debüt.” In: Karl Kraus: Schriften. Hrsg. von Christian Wagenknecht. B.8.: Aphorismen. Frankfurt/M. 1983. 134.

² Keinen Gedanken haben und ihn ausdrücken können – das macht den Journalisten.” In: i. m. 212.

³ „Die Leute verstehen nicht deutsch; und auf journalistisch kann ich's ihnen nicht sagen.” In: Karl Kraus: Schriften. Hrsg. von Christian Wagenknecht. B.8.: Aphorismen. Frankfurt/M. 1983. 165.

⁴ Heine und die Folgen. In: Karl Kraus: Ausgewählte Werke. Hrsg. von Dietrich Simon. B.1.: Grímassan. München, 1977. 290–312. Magyarul: Heine és következményei. In: Kultusz és áldozat.

E tanulmányban ugyanakkor tudatosan vetett számot azzal a problémával, hogy a közönségsiker nem jelenti automatikusan a célbaérés sikerét. A *Heine és következményei* először 1910-ben jelent meg önálló könyvként a müncheni Albert Langen kiadónál, majd a következő évben napvilágot látott a *Die Fackel* hasábjain is. Az utószóban, amelyet Kraus a folyóirat-közléshez írt, szembe kellett néznie a kérdéssel, hogy a szöveg önálló kiadványként miért nem talált olvasókra⁵. A válasz egyszerű. A könyvformában megjelent írást automatikusan irodalomnak tekintették, és „(...) a publikum nem hagyja becsapni magát, a legkifinomultabb szimattal érzékeli a művészetet és biztonságosan kitér előle, még annál is biztonságosabban, amilyen biztonsággal rátalál a giccstre.”⁶ Egyedül a regény, amely „(...) legtökéletesebb alakjában is képes a közönséges értelem számára valamiféle kapaszkodót és reményt nyújtani, táplálja ma is a maga emberét.”⁷ A *Die Fackel* népszerűségét Kraus leginkább annak a körülménynek tulajdonította, hogy oldalait a közönség bizonyos elnézéssel forgatja. „Ennek a folyóiratnak a kiadója jól tudja, hogy tekintélyét főként annak a fogékonyságnak köszönheti, amely például nem hátrál el nyomban a kiváló regényírótól, csupán mert olyasmiket hallani, hogy ez az ember művész is.”⁸ A *Heine és következményei* önálló kiadványként való megjelentetése azonban egyértelműen megmutatta, hogy az igazi irodalom milyen csekély közönséggel rendelkezik. „És ezt a tapasztalatot épp ez a munka nem fogadhatja fájdalom nélkül. Hiszen az lett volna a szándéka, hogy olvasókat teremtsen, és ez csak akkor sikerülhetett volna, ha talál is olvasókat.”⁹ Éppen ezért jelentette meg Kraus a szöveget a *Die Fackel*ben is, mégpedig a következő ironikus (vagy öníronikus?) kommentár kíséretében: „Itt, meghitt körben, legalább kísérletet tehet, hogy több süket fülhöz szóljon, mint amennyi a nagy német nyilvánosságban található.”¹⁰

Kraus tehát nem tudta és nem is akarta elfogadni azt, hogy a sajtó közönségét nem lehet visszavezetni a könyvhöz, nem lehet belőle irodalombarát közönséget formálni. Szatirikus stílusa mégis ennek a ténynek a belátásáról tanúskodik: nem tudta és nem is akarta elfogadni a modern, szerepkörök szerint elkülönült társadalom¹¹ viszonyait, inkább gú-

A német esszé klasszikusai. Szerk. Salyámosy Miklós. Bp., 1981. 463–496. (Tandori Dezső fordítása.)

⁵ Karl Kraus: Nachwort zu Heine und die Folgen. In: Die Fackel Nr. 329/330.

⁶ „(...) das Publikum lässt sich nicht täuschen, es hat die feinste Nase gegen die Kunst, und sicherer als er den Kitsch zu finden weiß, geht er dem Wert aus dem Wege.” Magyar fordításban: Heine és következményei, 491. (Tandori Dezső egyébként kitűnő magyar fordítását az idézetek némelyikében – a pontosság kedvéért, mint ez esetben is – sajátommal helyettesítettem.)

⁷ „(...) in vollkommener Gestalt noch dem gemeinen Verstande irgend Halt und Hoffnung lässt, nährt heute seinen Mann.” Magyar fordításban: Heine és következményei, 491.

⁸ „Der Herausgeber dieser Zeitschrift ist sich durchaus bewusst, dass sie ihr Ansehen größtenteils jener Empfänglichkeit verdankt, die sich etwa dem vorzüglichen Romanautor nicht gleich darum entzieht, weil sie vom Hörensagen weiß, dass er auch ein Künstler ist.” Magyar fordításban: Heine és következményei, 492.

⁹ „Und diese Erfahrung kann gerade sie nicht schmerzlos hinnehmen. Denn ihr Wille ist, Leser zu schaffen, und das könnte ihr nur gelingen, wenn sie Leser findet.” Magyar fordításban: Heine és következményei, 493.

¹⁰ „Hier, im vertrauten Kreis, wird sie wenigstens den Versuch machen, zu mehr tauben Ohren zu sprechen, als in der großen deutschen Öffentlichkeit zu haben sind.” Magyar fordításban: Heine és következményei, 493.

¹¹ Niklas Luhmann: Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie. Frankfurt/M. 1987.

nyolódott felettük, és éles nyelvvel, nyelvi bravúrjaival a *Die Fackel* közönségének azt a részét is elszórakoztatta, amely a folyóiratot a pusztaszurnalizmus termékeként vette a kezébe. Törekvéseinek eredménytelensége jelentős mértékben belejárt abba, hogy a 19. századot az irodalom hanyatló periódusának tekintette. Munkássága ugyanakkor, mellyel a hanyatlásnak igyekezett gátat vetni, paradox módon éppen a hanyatlás-képzetből táplálkozott. Írásai nem is maradtak hatástalanok, hatásuk azonban jelentősen eltért az általa elképzelttől. A századforduló újságíróul értő közönsége irodalom helyett *publisztikaként* forgatta írásait, hozzájárulva ahhoz, hogy az irodalom hanyatlása végső soron megállíthatatlan történeti folyamatként bontakozzék ki Kraus szeméi előtt.

2. Schöpflin Aladár irodalom és zsurnalisztika viszonyának alakulásáról a 19. századi Magyarországon

Arról, hogy a Kraus-szal lényegében egyidős Schöpflin Aladár¹² miként vélekedett irodalom és zsurnalizmus viszonyának alakulásáról, mindenekelőtt *A magyar író* című, 1908-ban megjelent tanulmányából alkothatunk képet.

Schöpflin interpretációjában a történet a 19. század húszas éveiben kezdődik. Kisfaludy Károly személyében ekkor jelent meg a magyar irodalom történetének az első olyan írója, aki képes volt irodalmi (írói, szerkesztői) munkásságának jövedelméből megélni. Megélhetésének elsődleges forrása az általa kiadott és szerkesztett *Aurora* című almanach volt, melynek munkatársait is rendszeresen honorálta. A következő évtizedben növekedett a főfoglalkozású írók száma (Vörösmarty, Bajza stb.) A legtöbb író azonban nem jutott irodalmi munkássága nyomán megfelelő jövedelemhez, pótszerként pedig a sajtó felé fordult, azaz rendszeresen adott írást a harmincas években már egyre nagyobb számban napvilágot látott lapoknak és folyóiratoknak, mindenekelőtt a gyorsan népszerűvé váló divatlapoknak.

Az írói és újságírói tevékenység között annakidején még nem volt semmiféle feszültség. A zsurnalisztát gyakorlatilag íróknak tekintették, tagja lehetett az irodalmi társaságoknak, sőt az akadémiának is, és a neves újságírók éppen úgy elnyerték a közönség rokonszenvét, mint a vezető írók. Schöpflin szerint nincs is ebben semmi meglepő, hiszen az akkori lapok munkatársai valóban inkább írók voltak, mintsem újságírók. Az első hírlapokban a hírek rovata még meglehetősen szerény volt, szemben a véleményműfajok (vezércikk, irodalmi és színházi kritika, tárca stb.) rovatainak gazdagságával, melyek a zsurnalisztától valójában író tehetséget követeltek. Ilyen körülmények között pedig az újságírók az írókra jellemző nyugodt tempóban és gondossággal csiszolgathatták írásaikat.

Ez a helyzet 1848/49-ig alig változott. A szabadságharc bukása után viszont Schöpflinnek (a mai nézetekkel egyébként nem teljesen egybehangzó) véleménye szerint a hazai sajtó alakulástörténetben mintegy tíz esztendőszünet következett. Gondolatmenete azonban abban a tekintetben ma is érvényesnek tekinthető, hogy a már nem Bécsből irányított politikai sajtó újraéledése az 1850-es évek végére, 1860-as évek elejére tehető. Ekkortájt a kor legnevesebb írói (Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Gyulai Pál, Csengery Antal stb.) tevékenykedtek a lapokban, és munkásságuk nyomán a sajtó egyre nagyobb tekintélyre tett szert. Az 1867-es kiegyezés után viszont az újjászervezett állami apparátusnak

¹² Schöpflin 1872-ben, Kraus 1874-ben született.

és közigazgatásnak igen sok ismert és tehetséges emberre volt szüksége, minek következtében a vezető író-újságírók jelentős része állami szolgálatba lépett. Ezután az újságírás sokáig ugródeszkeként szolgált az állami hivatalok felé. Amennyiben fellapozzuk a magas rangú politikusok, állami hivatalnokok, vagy éppen egyetemi tanárok életrajzát, írja Schöpflin, azonnal feltűnhet, hogy legtöbbjük újságírói tevékenységgel alapozta meg későbbi karrierjét. Aki a hajdani író-újságírók közül hivatali munkája mellett sem hagyott fel az írói tevékenységgel, az állami státusát jól ki tudta használni: az általa betöltött hivatal kiemelt rangot és tiszteletet biztosított számára mind az írói társadalomban, mind az olvasók körében, irodalmi munkássága pedig előnyt jelentett a további hivatali karrier szempontjából.

Az 1880-as években a helyzet ismét megváltozott. A hivatalok telítődtek, megszűnt a korábbi évtizedekben kialakult és megszokottá vált átjárás a lapok szerkesztőségeiből az állami hivatalokba. Most már a legtehetségesebbek is kénytelenek voltak megmaradni az újságírás mellett, és „(...) kényszerből igen erős fegyverei lettek a sajtónak meg nem izent, de ma már végig küzdött hadjáratában a könyv ellen. Az újság az ő felhasználásukkal elegendő szépirodalmi és ismeretközlő olvasnivalót tudott adni olvasóinak, s így nélkülözhetővé tette a könyvet. Ezzel az író a gályarab láncával fűződött az újsághoz, s az irodalom kenyéradója az újság lett. Mint nálunk a kenyéradók általában, nagyon rossz kenyéradó lett, kiszívja az író csontja velejét is, megpuhítja hátgerincét, s e mellett a kenyér, amelyet ad, sovány és rossz.”¹³ Mindez színvonalassal, a közönség ízlésének tett engedményekkel járt együtt; a megélhetés kényszere könnyen irodalmi iparossá alacsonyítja a legfényesebb tehetséget is.

3. Heine és következményei

Schöpflin elsősorban író volt és irodalomkritikus, a *Nyugat* munkatársa, míg Karl Kraus inkább szerkesztőként és publicistaként tevékenykedett. Egyebek mellett talán ez a különbség magyarázza, hogy Schöpflin a kívülállók együttérzésével, Kraus viszont a sorstárs gyűlöletével fordult az újságírók felé. Schöpflin tanulmányában azt a folyamatot ábrázolta, amelynek során az író anyagi okokból előbb újságok munkatársa lett, majd *íróból* kényszerűen *újságíróvá* vált. A háttérben természetesen a közönség megváltozott érdeklődése állt, Schöpflin véleménye szerint azonban az újságok azért tudtak sok korábbi könyvolvasót megnyerni maguknak, mert ők maguk – köszönhetően az író-újságíróknak – képesek voltak számukra megfelelő irodalmi olvasmányanyagot biztosítani.

Schöpflin interpretációja szerint tehát a zsurnalizmus irodalommal szembeni előtérbe kerülése egyféle nem kívánatos, ugyanakkor természetes evolúció eredménye. Kraus viszont törést észlelt a német irodalom alakulástörténetében a 19. század első felében, melynek okozója nem más, mint Heinrich Heine, aki ezidőtájt plántálta át francia stílust és szellemet német földre.¹⁴ Kraus róla szóló híres tanulmánya alapján véve nem más, mint sajátos hozzájárulás a tartalom-forma problematika értelmezéséhez. „Olyan időkben, amikor még volt idő, a művészet összeolvadást jelentett. Abban a korban azonban,

¹³ In: Válogatott tanulmányok. Szerk. Komlós Aladár. Budapest, 1967. 46.

¹⁴ Erről részletesebben és problémakört differenciáltabban kezelve: Werner Kraft: *Das Ja und des Neinsagers. Karl Kraus und seine geistige Welt.* München 1974. 114–124.

amelynek csak újságjai vannak, anyag és forma szétválík: a gyorsabb megértés kedvéért.”¹⁵ Az alapvetően anyagszerű német kultúrával szemben a francia a formát helyezi előtérbe: „Az egyik a művészetben csak az anyagszerűt éli át. (...) A másik már az anyagban a művészt éli át.”¹⁶ Tökéletesnek tehát a német kultúra sem tekinthető, Kraus szerint mégis kedvezőbb a művész számára a francia viszonyoknál. Ennek leszögezése után azt veti Heine szemére, hogy a hagyományos német nyelvi kultúrába bevezette a francia forma-kultúra könnyelmű könnyedségét. „Heine költészete a romanisztikus életérzésből hat a német művészetszemléletre. És ebben az alakulásban az *utele dulci*-t adja, franciás szellemmel ékíti a német célt.”¹⁷ A tartalom és forma e világos elválasztásának örökségéből táplálkozik a zsurnalizmus, mely mint veszélyes közvetítő és egyben parazita, az élet és a művészet között foglal helyet. „Az eszköz ékítménnyé vált, és úgy elfajult, hogy a napisajtó iparművészeti haladásával szinte lépést tartani se bír a használati tárgyakat dekoráló cífrázhatnék; olyat ugyanis még nem hallottunk, hogy a betörőszerszámokat a Bécsi Műhelyben készítették volna.”¹⁸ A zsurnalizmus fékevesztett díszítőkedvének tipikus műfaja a tárca, a gondolatoknak e kis komposztálója, „ein Faulenzer der Gedanken”, amelyet ugyancsak Heine importált Franciaországból. A tárca teremti és táplálja az elkorcsosult kultúra világát, amelyben az olvasás pusztá időtöltéssé válik, kényelmes kitérővé az irodalom elől. Kraus rendkívül sötét színekkel festi le a 20. század elejére kialakult helyzetet: „Sosem volt még művésztől közönségig ilyen hosszú az út; de ilyen művi átmenet sem volt közöttük soha, efféle közvetítő, mely magától ír és olvas, úgy méghozzá, hogy mindenki írhatja és mindenki megértheti, és csak a szociális véletlen dönti el, hogy a művelődésnek ebből a szellem ellen vonuló pogány hordájából ki mikor válik ki írás vagy olvasás céljaira.”¹⁹

¹⁵ „In Zeiten, die Zeit hatten, hatte man an der Kunst eins aufzulösen. In einer Zeit, die Zeitungen hat, sind Stoff und Form zu rascherem Verständnis getrennt.” In: Karl Kraus: Ausgewählte Werke. Hrsg. von Dietrich Simon. B.1.: Grimassen. München 1977. p. 309. Magyar fordításban: Heine és következményei, 487.

¹⁶ „Die eine erlebt in der Kunst nur das Stoffliche. [...] Die andere erlebt schon im Stoff das Künstlerische.” In: Karl Kraus: i. m. 290. Magyar fordításban: Heine és következményei, 463.

¹⁷ „Seine Dichtung wirkt aus dem romanischen Lebensgefühl in die deutsche Kunstanschauung. Und in dieser Bildung bietet sie das utile dulci, ornamentiert sie den deutschen Zweck mit dem französischen Geist.” In: Karl Kraus: i. m. 291. Magyar fordításban: Heine és következményei, 464.

¹⁸ „Das Instrument zum Ornament geworden, und so entartet, dass mit dem kunstgewerblichen Fortschritt in der täglichen Presse kaum noch jene Dekorationswut wetteifern kann, die sich an den Gebrauchsgegenständen betätigt; denn wir haben wenigstens noch nicht gehört, dass die Einbruchsinstrumente in der Wiener Werkstätte erzeugt werden.” In: Karl Kraus: i. m. 291. Magyar fordításban: Heine és következményei, 464.

¹⁹ „Nie war der Weg von der Kunst zum Publikum so weit; aber nie auch hat es ein so künstliches Mittelding gegeben, eins, das sich von selbst schreibt und von selbst liest, so zwar, dass sie alle schreiben und alle verstehen können und bloß der soziale Zufall entscheidet, wer aus dieser gegen den Geist fortschreitenden Hunnenhorde der Bildung jeweils als Schreiber oder als Leser hervorgeht.” In: Karl Kraus: Nachwort zu Heine und die Folgen. In: Die Fackel Nr. 329/330. Magyar fordításban: Heine és következményei, 491.

3. Karl Kraus és Schöpflin Aladár írásai, mint az irodalom médiatörténetének forrásai

Interpretációjuk és értékítéleteik minden különbsége ellenére Kraus és Schöpflin egyetértettek abban, hogy az irodalom közönségének nagyobb része újságolvasó közönséggé alakult a 19. század második felében. A mostani gondolatmenet összefüggésében különösen érdekes, hogy Kraus a tárca műfajának megszületését is a zsurnalizmus számlájára írta. Lelkesedni, mint láttuk, egyáltalán nem lelkesedett érte, megfigyelése mégis erősíti a mai megfigyelőnek azt a hipotézisét, hogy a bemutatott szövegeket lehetséges és érdemes az irodalom médiatörténetének forrásaiként értelmeznie.

3.1. Az irodalom médiatörténete

Amikor ma a média szót halljuk vagy kiejtjük, mindenképp az úgynevezett tömegművi-umokra – újságokra, rádióra, televízióra – gondolunk. Ennek alapján a médiatörténet nem lenne más, mint sajtó-, rádió- és televíziótörténet, legújabbán kiegészülve számítógép- és internet-történettel. Amennyiben azonban a média fogalma alá sorolunk minden olyan technikát, amely az információátvitel szolgálatában állt az emberiség története során, akkor a médiatörténet az észlelés technicizálásának a történetével lesz egyenlővé.²⁰ Hogy azután e történet leírását az olyan bázismédiumok vizsgálatával kell-e kezdeni, amilyen a szem (látás), a fül (hallás), a bőr (tapintás), az orr (szaglás), a nyelv (ízlelés), vagy csupán az írás, illetve a könyvnyomtatás feltalálásával, az már vitakérdés a szakirodalomban; e vita tulajdonképpeni tétje az, hogy a média- és a kommunikációtörténet szinonim fogalmaknak tekinthetők-e, vagy sem²¹. Egyetértés mutatkozik viszont abban, hogy a médiatörténet semmiképpen sem azonos a média technikatörténetének időrendjével. Az egyes médiatechnikák kronologikus sorba rendezése ugyan az alapját képezi minden médiatörténetnek, a tulajdonképpeni kérdés mégis az, hogy egy új médium keletkezése miként rendezi át a meglévő hatókörét és lehetőségeit. „A médiaegyüttes – írja Helmut Schanze – az új médiatechnikák belépésével mind komplexebbé válik, a lehetséges mediakapcsolatok és mediális átalakulások száma emelkedik. (...) Minden új médium megteremt a maga történetét. Egyik sem lép azonban a régi médiumok helyébe, újradefiniálja viszont azok szerepét és jelentőségét.”²² Az írás létrejötte nem tette feleslegessé a beszédet, a könyvnyomtatás feltalálása nem tette szükségtelenné az írást, az újságok elterjedése nem tette értelmetlenné a könyvek kiadását, a digitális információátviteli és információközvetítési technikák kialakulása nem tette nélkülözhetővé a nyomtatott sajtót – a beszéd azonban más szerepet játszik az írás feltalálása előtt és más utána, éppen úgy, amint a kézírás is más szerepet játszik a könyvnyomtatás feltalálása előtt és más utána, stb.

A médiatörténet mindenkor kérdése tehát az, hogy egy médium környezetének az átalakulása miként alakítja át magát a médiumot, ill. magának a médiumnak az átalakulása miként alakítja át a médium környezetét. Mivel a megfigyelés tárgya ez esetben egy fo-

²⁰ Helmut Schanze: Einleitung. In: Handbuch der Mediengeschichte. Hrsg. von Helmut Schanze. Stuttgart 2001. 2.

²¹ Helmut Schanze: Integrale Mediengeschichte. In: i. m. 207–280.; Hans-Dietrich Kübler: Medienanalyse. In: i. m. 41–71.; Siegfried J. Schmidt / Guido Zursiege: Orientierung Kommunikationswissenschaft, Reinbek bei Hamburg 2000.

²² Helmut Schanze: i. m. 210.

lyamatos kölcsönhatások által állandó mozgásban tartott, rendkívül komplex folyamat, a kérdésre nem adható egyetlen, minden szempontból kielégítő válasz, sokkal inkább pillanatfelvételeken alapuló, egymást kiegészítő válaszok sorának megfogalmazására készlet.

Nincs egyetértés a szakirodalomban afelett sem, hogy az irodalom maga médiumnak tekinthető-e. Vitán felül áll azonban, hogy az irodalom mediális hordozókra (papír, írás, nyomtatás, digitális tárolás) szorul. Natalie Binczek und Nicolas Pethes szerint „(...) e ponton az első kérdés úgy vetődik fel, hogy a hordozó médiumok materiális szerkezete mennyiben befolyásolja, sőt determinálja az irodalmi formákat. (...) Az irodalom médiatörténetének második kérdése pedig azt a szokást és módot érinti, hogy az irodalom miként képes reflektálni saját mediális struktúrájára, illetve a vele konkuráló médiumok írásmódjára.”²³ Az irodalom médiatörténete tehát azon lehetséges narratívák egyike, amely irodalom történetének megfigyelése nyomán létrehozható. A hagyományos narratívákkal szemben, amelyek magukra az irodalmi folyamatra összpontosítanak, alapvető perspektívaváltást jelent azonban, hogy az irodalom médiatörténetének kutatója elsősorban az irodalomtörténeti folyamatok mediális környezetére összpontosítja figyelmét, azaz a mediális környezet változásaival magyarázza az irodalom belső történetének alakulását.

Aligha vitás, hogy egy mai író másként alkot, mint egy 19. századi.

Miért találunk például a 19. századi regényekben nagyon részletes tájleírásokat, és miért tarjuk azokat ma szinte kivétel nélkül unalmasaknak? Vajon miért nem találták őket unalmasaknak a korabeli olvasók? Talán azért, mert annakidején legfeljebb a réz- és fametszetek, majd a század vége felé a fénykép adott lehetőséget a táj láthatóvá tételére. A közönség pedig, amely az akkori közlekedési viszonyok következtében sokkal inkább helyhez kötött volt a mainál, ugyanakkor a maihoz hasonló természetes kíváncsisággal fordult a távoli vidékek (országok, városok, emberek) felé, érthető gyönyörrel fogadta a regényírók festői vagy éppen realista leírásait. A tájat tehát sokáig az író szavai tették láthatóvá, és a közönség boldog örömmel szemlélődött az író szavainak a segítségével. A vasúthálózat kiépülésével, az utazás gyorsabbá és olcsóbbá válásával, a fényképezés terjedésével és tökéletesedésével, majd a mozgókép megjelenésével azonban a 19. századi, részletező leírások okafogyottakká és érdektelenné váltak.

Nem szívesen olvassuk azt, amit meg is nézhetünk.

Gyönyörünket leljük viszont abban, ha az író részletesen, pontról-pontra leírja számunkra azt, amit a *kamera lát*, azaz a *kamerával való látás* élményében részesít bennünket, mint például Mészöly Miklós *Film* című kisregényében. Ez pedig megint csak arra utal, hogy az új médiatechnikák nem a régiék *helyére*, hanem *melléjük* lépnek, és ezzel a meglévővel újradefiniáltatják saját lehetőségeiket és szerepüket.

²³ „[d]ie erste Frage, die sich von hier aus stellt, inwieweit die materiellen Strukturen der Trägermedien literarische Formen bedingen oder gar determinieren.” Und dann weiter: „Die zweite Frage an einer Mediengeschichte der Literatur betrifft demnach die Art und Weise, in der Literatur eine Reflexion ihrer eigenen medialen Struktur sowie der Verfasstheit konkurrierender Kommunikationsmedien sein kann.” Natalie Binczek / Nicolas Pethes: Mediengeschichte der Literatur. In: In: Handbuch der Mediengeschichte. Hrsg. von Helmut Schanze. Stuttgart 2001. 282.

3.2. Zsurnalisztika kontra irodalom, vagy irodalom a zsurnalisztika környezetében?

A kultúra helyzetének az a pesszimista megítélése, mely az idézett 20. század eleji szövegek esetében különösen Krausnál feltűnő, hosszú előtörténettel rendelkezik. Általános tendencia, hogy egy új médium keletkezését mindig heves elhárító mechanizmusok, vagy legalábbis aggodalmas és borúlátó megjegyzések kísérik a már létező médiumok részéről. Ez a folyamat már Platónnal elkezdődött, aki *Phaidros* című dialógusában úgy beszélt az írás megszületéséről, mint ami az archiválás problémáját megoldja ugyan, de gyengíti az emberi emlékezőképességet.²⁴ Schöpflin és Kraus írásai voltaképpen az olvasás második forradalma által kiváltott kései reflexióknak tekinthetők. A lassú, intenzív olvasásról a gyors, extenzív olvasásra való áttérés a 18–19. század fordulóján zajlott le Európában, és a nyomában kibontakozott „Lesewut”, „olvasási düh” azonnal kiváltotta konzervatív kritikusok ellenérzését. A támadások már akkor is rendkívül hevesek voltak, noha az olvasás valódi demokratizálódása csak mintegy száz évvel később, a tömegsajtó kialakulásával párhuzamosan következett be.²⁵

Azon számos médiatörténeti változás közül, amelyek az irodalom környezetében a nyomtatási technika tökéletesedésétől kezdve a fénykép, a fonográf és a mozgókép felfedezéséig a 19. század folyamán lejátszódtak, kétségtelenül a tömegsajtó létrejötte volt a legfontosabb. A 18. század végi olvasási forradalom kibontakozása előtt leginkább csak könyvek álltak a tudás tárolásának és terjesztésének a szolgálatában, melyek lassú és intenzív olvasást igényeltek. Nem is volt olyan sok belőlük, nem is volt olyan változatos a tematikájuk, hogy az olvasó a bőség zavarában vágtatni kezdett volna a sorok között. A könyvek számának bővülése és tematikai gazdagodása, a sajtó megjelenése és sokszínűvé válása viszont gyökeresen új olvasási szokásokat alakított ki. Az újságot az ember gyorsan átlapozza, reggeli mellett vagy a déli ebédszünetben a kávéház asztala mellett. Elmélyülésre többé nincsen idő, és a profitorientált kiadók bőségesen ellátják a közönséget könnyen emészthető olvasnivalóval. Aki szabadulni szeretne a tömegsajtó e mindennapi irritációjától, annak Kraus *A fordított életmód dicsérete* című satirikus írásában nappali alvást és éjszakai munkálkodást javasol. „Éjszaka nyugalom van a hétköznapi élet valamennyi üzemében. Semmi sem mozdul. Csak az utcseprőkocsi zakatol végig az utcákon, mint a fordított világrend szimbóluma, felveri a port, amit a nappal maga mögött hagyott, és ha esik az eső, akkor megjelenik az utcákon a locsolókocsi is. Egyébként minden csendes. Az ostobaság szunnyad – akkor hát nekilátok a munkának. Távolról mintha a nyomdagépek zaja hallatszana: zakatol az ostobaság. Becserkészem, gyilkos szándékomban még örömmet is lelem. És amikor a kultúra keleti horizontján megjelenik az első reggeli lap sugara, aludni megyek... Ilyen előnyei vannak a fordított életmódnak.”²⁶

²⁴ Helmut Schanze: *Integrale Mediengeschichte*. In: i. m. 209.

²⁵ Cavallo–Chartier: *Bevezetés*. In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo Cavallo–Roger Chartier. Budapest, 2000. 9–43.

²⁶ „(...) in der Nacht [ist] in allen Betrieben öffentlicher Betätigung Stillstand. Nichts regt sich. Es gibt nichts Neues. Nur die Kehrichtwalze zieht wie das Symbol einer verkehrten Weltordnung durch die Strasse, damit der Staub verbreitet wurde, den der Tag zurückgelassen hat, wenn's regnet, so geht auch der Spritzwagen hinterher. Sonst ist Ruhe. Die Dummheit schläft – da gehe ich an die Arbeit. Von fern klingt es wie Geräusch von Druckpressen: die Dummheit schnarcht. Und ich beschleiche sie und ziehe aus der meuchlerischen Absicht noch Genuss. Wenn am östlichen Horizont der Kultur das erste Morgenblatt erscheint, gehe ich schlafen... Das sind die Vor-

Az írók azonban többnyire nem a Kraus-féle fordított életmódot választották, hanem meghódították maguknak a lapok tárca-rovatait. Más szóval az irodalom nem csupán alkalmazkodott az új körülményekhez, hanem ki is használta a megváltozott mediális környezet adta lehetőségeket. Olyan új irodalmi műfajok születtek így, mint a tárcaregény és a tárcanovella. Egy hírlap természetesen óriási mennyiségű szöveget emészt fel nap mint nap, így a tárcát jórészt a zszurnaliszták rutin-munkái töltötték ki. Dolgoztak azonban ide a legkitűnőbb írók is. A tárcarovat adta lehetőségek nélkül például elképzelhetetlen lett volna Mikszáth, Krúdy, Kosztolányi, vagy éppen Csáth Géza munkásságának a kibontakozása, de említhetném ebben az összefüggésben Maupassant vagy Csehov nevét is. A névsort könnyű lenne szinte parttalanná duzzasztani, a mostani összefüggésben azonban inkább azt szeretném ismételtlen hangsúlyozni, hogy zszurnalizmus hiányában, mely egyszerre jelentett számára irritációt és tevékenységi területet, nem bontakozhatott volna ki magának Krausnak a munkássága sem.

4. Végső következtetések

Az irodalom médiatörténetének kutatója vizsgálhatja egyrészt maguknak az irodalmi műfajoknak az alakulását a mediális környezet változásainak összefüggésében, másrészt szemügyre veheti azokat a reflexiókat (önleírásokat és másleírásokat), amelyek az irodalom rendszerének ezt az autopoietikus mozgását kísérik. Karl Kraus és Schöpflin Aladár szövegei az irodalom önleírásai közé tartoznak, és mint ilyenek, részét képezik az irodalom-rendszer alkalmazkodási mechanizmusainak. E mechanizmusokat a környezet változásainak megfigyelése nyomán a rendszeren belül létrejött irritációk mozgatják. Kraus és Schöpflin megfigyelései és következtetései az *irodalom/zszurnalizmus* különbségtétele köré szerveződnek. Másleírást adnak a zszurnalizmusról az irodalom rendszerének nézőpontjából, illetve önleírást az irodalom rendszeréről magáról. Ezért lehetnek az általuk létrehozott szövegek a második rendbéli megfigyelő számára, aki önmaga számára az irodalomtörténet problémakörének komplexitását az *irodalomtörténet/médiatörténet* különbségtétele mentén redukálja, azaz az irodalom médiatörténete iránt érdeklődik, becses források.

---

teile der verkehrten Lebensweise.” (Lob der verkwhrten Lebensweise. In: Ausgewählte Werke. Hrsg. von Dietrich Simon. B.1.: Grimassen. München 1977. 160.)